

СУТЬ ТА ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОФЕСІОНАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ САМОСВІДОМОСТІ

У статті розглянуто психолого-педагогічні підходи щодо визначення суті та структури професійної педагогічної самосвідомості. Ключовою є думка розглядати її як одну з внутрішніх умов розвитку особистості, показників педагогічної діяльності тощо.

Ключові слова: самосвідомість, професійна самосвідомість, педагогічна діяльність.

На сучасному етапі розвитку національної системи освіти актуальними виявляються питання забезпечення високого ступеня відповідності освіти потребам та запитам суспільства, держави. У цьому контексті пошуки шляхів підвищення якості освіти випускників навчальних закладів різних рівнів відповідають глобальним світовим інноваційним процесам, що пов'язані з усвідомленням важливості освіти для суспільства та індивіда. Слід зазначити, що їх реалізація прямо залежить від характеру діяльності вчителя, чия роль залишається одним із ключових рушійних факторів адаптації освітнього процесу до потреб та запитів суспільства. У зв'язку із цим підготовка компетентної, творчої особистості вчителя розглядається в нерозривній єдності з питаннями реалізації школою соціального замовлення.

Професійна підготовка вчителя є одним із головних завдань, вирішення яких на якісному рівні очікується від педагогічної науки та практики. Особливої актуальності вона набуває сьогодні, коли з'являються нові напрями підготовки вчителя, ускладнюються професійні вимоги до нього, підвищуються роль та значущість педагога в сучасному суспільстві, що вказує на необхідність розглядати професію вчителя як складну багатофункціональну структуру. Водночас є певні загальні вимоги, ознаки, які перманентно визначають якість педагогічної діяльності, серед яких головною є його особистість, яка здатна здійснювати ефективне керівництво процесами навчання, розвитку й виховання майбутнього покоління.

Питання забезпечення високої якості професійної підготовки вчителя отримало чимало шляхів наукового вивчення, серед яких помітне місце посідають праці, у яких подано результати дослідження особливостей психологічної структури особистості й діяльності вчителя, удосконалення психолого-педагогічної підготовки майбутнього педагога, формування його педагогічної майстерності (В.А. Кан-Калик, В.А. Крутецький, Ю.М. Кулюткін, А.К. Маркова, В.О. Сластьонін, Г.С. Сухобська та ін.). Розкриваючи різні аспекти формування внутрішньої готовності до виконання педагогічних обов'язків, зазначені автори створили підґрунтя для відокремлення особистісного утворення, що відповідає за становлення особистості вчите-

ля, є фундаментальною основою зазначеного процесу й у науково-педагогічних публікаціях позначається терміном “педагогічна самосвідомість”.

Метою статті є визначення суті педагогічної самосвідомості як психологічного регулятора професійної педагогічної діяльності.

У ході аналізу наукових джерел із цієї тематики нами було з’ясовано, що окремі аспекти проблеми формування педагогічної самосвідомості розглядались у працях класиків, які одночасно слугують прикладами високого професіоналізму в педагогічній діяльності. Так, шукати причинно-наслідкові зв’язки між власною педагогічною діяльністю та особливостями поведінки вихованців закликав А.С. Макаренко [2], який наголошував на необхідності проведення педагогом глибокого аналізу власної поведінки, внутрішнього ставлення до виконання своїх обов’язків з метою налаштування на продуктивну педагогічну діяльність, що матиме кращі результати, враховуючи виділену закономірність між налаштуванням на виконання професійних обов’язків і реакцією вихованців.

Аналогічні думки висловлював В.О. Сухомлинський [4] на підставі аналізу власного педагогічного досвіду, проводячи чітку лінію взаємозалежностей між успіхом педагога у професійній діяльності та наявністю в нього вмінь критичного аналізу в разі досягнення успіху чи невдач. В обох випадках зазначені дії слугуватимуть підставою для формування у свідомості педагога необхідного базису для подальшої продуктивної педагогічної діяльності.

Різні аспекти підготовки майбутнього вчителя перебували в центрі уваги багатьох учених (О.О. Абдуліна, Ф.Н. Гоноболін, Е.О. Грішин, О.В. Киричук, Н.В. Кузьміна, О.Г. Мороз, Д. Ф. Ніколенко, І.О. Синиця, В.О. Сластьонін, Р.І. Хмелюк, О.І. Щербаків). У контексті нашого дослідження на особливу увагу заслуговують праці, присвячені вивченню особливостей психологічної структури особистості й діяльності вчителя, удосконалення психолого-педагогічної підготовки майбутнього педагога, формування його педагогічної майстерності (В.А. Кан-Калик, В.А. Крутецький, Ю.М. Кулюткін, А.К. Маркова, В.О. Сластьонін, Г.С. Сухобська).

Узагальнені результати численних науково-педагогічних досліджень об’єднуються спільними позиціями авторів у питанні виділення які фундаментальної основи становлення особистості майбутнього педагога його професійної самосвідомості. Розвиток педагогічної науки останніми десятиліттями окреслив окремим напрямом досліджень пошук шляхів формування професійної самосвідомості педагогів, оскільки надбання науки й практики, передовий педагогічний досвід дали підстави сформулювати пряму залежність між налаштованістю педагога на виконання своїх професійних обов’язків і характером наступної діяльності, усвідомленням своїх можливостей та рівнем виконання професійних обов’язків.

Проблематика дослідження самосвідомості особистості знайшла місце у працях психологів: Р. Бернса, У. Джеймса, І.С. Кона, К. Роджерса, С.Л. Рубінштейна, В.В. Століна, І.І. Чеснокової, К. Юнга, В.О. Ядова. Тео-

ретичні положення про співвідношення та взаємодії внутрішніх та зовнішніх чинників становлення свідомості й самосвідомості особистості, її внутрішні складові та генезис загалом викладені в працях Н.Є. Анкудінова, В.Г. Асєєва, А.А. Бодальова, Л.І. Божович, Є.А. Бондаренко, Г.І. Ліпкіна, П.Р. Чамати, Р. Бернса, К. Блага.

Аналіз наукових праць з питань визначення суті самосвідомості показав, що психологи розглядають її як складну інтегративну властивість психічної діяльності особистості, яка здатна впливати на особливість організації діяльності. Одночасно із цим самосвідомість вважається однією з внутрішніх умов розвитку особистості (Б.Г. Ананьєв, Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн, П.Р. Чамата та ін.). Таке багатоаспектне розуміння поняття самосвідомості є результатом глибокого аналізу науковцями взаємозв'язків між поведінкою людини та сформованістю самосвідомості, а також наявністю залежностей між результатами власної діяльності й формування внутрішнього ставлення до себе з позицій оцінки власного професіоналізму.

Самосвідомість, з одного боку, фіксує підсумок психологічного розвитку особистості й презентує його для неї самої, а з іншого – виступає внутрішнім регулятором поведінки, що впливає на подальший розвиток особистості. За таких умов самосвідомість є потужним джерелом спонукань до безперервного розвитку особистості, встановлює рівновагу між зовнішніми впливами, внутрішнім станом особистості та формами її поведінки.

Як свідчать результати психологічних досліджень із цього питання, самосвідомість є, перш за все, рефлексивним відображенням суб'єктом самого себе. Рефлексія в цьому випадку виступає як психологічний механізм самосвідомості. За таких умов індивід стає в "позицію дослідника" для того, щоб зрозуміти самого себе, свої дії, думки (М.М. Гарифулліна, А.В. Захарова, Г.С. Сухобська). Відтак, конкретизація виду діяльності, у якій особистість намагається досягти якомога кращих результатів, уточнює рефлексивні дії в чітко визначених межах.

Самосвідомість педагога створює настанову стати майстром своєї справи, освоювати та розвивати педагогічну діяльність. Із цього боку самосвідомість слід розглядати як необхідний базис, що підтримує та розвиває вміння виявляти суперечності й об'єктивно їх оцінювати. Самосвідомість педагога охоплює великий масив у системі оцінних суджень, настанов, ставлення до обраної професії, уявлень про суть педагогічної діяльності, вимог до особистості педагога і свого професійного "Я".

На думку педагогів та психологів (М.Т. Громкова, І.Ф. Ісаєв, Є.О. Клімов, Т.В. Леонтьєва, А.С. Роботова, О.М. Семенова, І.О. Хоменко, І.Г. Шапошнікова та ін.), професійну самосвідомість педагога становлять такі якості: високий рівень педагогічної культури; поєднання вимогливості й поваги до особистості учня; здатність керуватися нормами моралі та професійними вимогами як мотивами своєї поведінки; здатність передбачати педагогічні й моральні наслідки своїх дій; об'єктивна самооцінка. Зрозуміло,

що забезпечення зазначеного комплексу властивостей ґрунтується на волевих зусиллях, що спрямовані на самоконтроль і корекцію поведінки; професійно важливих якостях особистості педагога; його гуманізму; педагогічному такті; самокритичності; толерантності; справедливості тощо.

Специфіка професійної педагогічної самосвідомості полягає в тому, що вона походить з особистісної самосвідомості, оскільки педагог у процесі виконання своєї професійної діяльності віддає частку себе, своїх духовних ресурсів іншим людям. Орієнтація на іншу людину, на взаємодію з нею визначає образ педагогічної праці, принципи, методи, засоби, які обирає педагог для здійснення своєї професійної педагогічної діяльності. У цьому розумінні професійна самосвідомість вміщує в собі уявлення професіонала про себе, свій внесок у певну справу, де він реалізує свій особистісний потенціал, що дає йому підстави оцінити свій внесок в обрану справу.

У визначенні суті самосвідомості науковці виходять із позиції, що це поняття слід розглядати як складне утворення, ядро особистості, якому властивий інтегративний характер. Це сума знань особистості про себе, певне ставлення до себе, до своїх фізичних та духовних якостей. Під самосвідомістю слід розуміти, насамперед, усвідомлення й оцінювання людиною своїх почуттів, фізичних та духовних якостей, ідеалів, власної системи цінностей, а також результатів саме такого ціннісного ставлення до власної діяльності, мотивації поведінки, що в сукупності стає підставою для формування ціннісного уявлення про самого себе й свого місця в житті з огляду на професійні, соціальні та інші аспекти реалізації власного “Я”. Оскільки поняття самосвідомості особистості набуває універсального характеру в призмі різних аспектів його використання залежно від конкретизованої сфери діяльності особистості є потреба виділяти окремі різновиди, що в контексті нашого дослідження конкретизується в понятті “педагогічна самосвідомість”. З огляду на суть зазначеного поняття слід наголосити, що професійну самосвідомість слід розглядати як фундаментальну основу становлення майбутнього вчителя. У зв'язку із цим виникає об'єктивна необхідність пошуку продуктивних шляхів формування в майбутніх учителів професійної самосвідомості.

Висновки. Самосвідомість є складною інтегративною властивістю психічної діяльності особистості, однією з внутрішніх умов розвитку особистості. Структуру професійної самосвідомості характеризують: усвідомлення своєї належності до певної професійної спільноти; знання, уявлення, семантичний підхід щодо оцінювання своєї відповідності професійним еталонам, свого місця в системі професійних ролей; усвідомлення своїх сильних та слабких сторін, шляхів самовдосконалення, можливих закономірних успіхах і невдач; уявлення про себе та свою роботу в майбутньому.

Список використаної літератури

1. Громкова М.Т. Психология и педагогика профессиональной деятельности : учеб. пособ. для вузов / Майя Тимофеевна Громкова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 415 с.
2. Макаренко А.С. О воспитании / Антон Семенович Макаренко. – М. : Политиздат, 1990. – 415 с.

3. Мельник Ж.В. Уявлення про структуру самосвідомості особистості у сучасній психології : зб. наук. праць / Ж.В. Мельник // Проблеми сучасної психології / КНПУ ім. Івана Огієнка ; ін-т псих. ім. Г.С. Костюка АПН України, 2009. – Вип. 6. – Ч. 2. – С. 66–73.

4. Сухомлинський В.О. Вибрані твори / Василь Олександрович Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1977.

Стаття надійшла до редакції 10.08.2013.

Бахмат Л.В. Суть и характеристики профессионального педагогического самосознания

В статье рассматриваются психолого-педагогические подходы к определению сути и структуры профессионального педагогического самосознания. Ведущей является идея рассматривать ее в качестве одного из внутренних условий развития личности, показателей профессиональной педагогической деятельности.

Ключевые слова: самосознание, профессиональное самосознание, педагогическая деятельность.

Bakhmat L. Essence and characteristics of professional pedagogical consciousness

Increase of requirements to quality of professional pedagogical activity bears constant character. In this regard there is a need for search of effective ways of improvement of quality of preparation in the conditions of the highest pedagogical educational institution. In article psikhologo-pedagogical approaches to definition of an essence and structure of professional pedagogical consciousness are considered.

At the heart of successful activity idea of the person of his quality lies. In case of performance of professional duties quality management of their execution is represented us through specially organized influence for the purpose of increase of requirements to it. The internal regulator for the person in this case is idea of this activity and quality of its execution. In psychology it is considered to be such regulator consciousness of the personality. In a context of kinds of activity where the person seeks to reach the best results, ideal idea of estimated results and desire to come nearer in the activity to them becomes the effective regulator of behavior.

In this article of the leader the idea to consider professional consciousness as one of internal conditions of development of the personality, indicators of professional pedagogical activity is. Considered during the analysis of the best pedagogical practices approaches give the grounds to claim that search of effective ways formation of professional pedagogical consciousness is perspective the direction of improvement of quality of pedagogical activity.

For the teacher the consciousness is incentive to become the expert. It is realized in idea of as about the ideal teacher on the basis of the best examples. The desire to correspond leads to qualitatively best execution of professional duties. It is explained by internal components of consciousness to which carry: high level of pedagogical culture, insistence and respect for the pupil, ability to predict consequences of the actions, an objective self-assessment.

Key words: consciousness, professional consciousness, pedagogical activity.